

Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка" включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України від 11.07.2019 № 975) www.economy.nayka.com.ua | № 9, 2021 | 30.09.2021 р.

DOI: [10.32702/2307-2105-2021.9.5](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2021.9.5)

УДК 331.101.262:330.332:640-027.551(477)

*I. Б. Яців,
д. е. н., доцент, проректор з наукової роботи,
Львівський національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0002-2370-6351*

ІНВЕСТИЦІЇ ДОМОГОСПОДАРСТВ УКРАЇНИ В ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ

*I. Yatsiv
Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Vice-rector for Scientific Work,
Lviv National Agrarian University*

INVESTMENTS OF UKRAINIAN HOUSEHOLDS IN HUMAN CAPITAL

У статті розкрито зміст інвестицій у людський капітал, здійснюваних домогосподарствами. Людський капітал розглядається як запас знань, кваліфікації, професійних навичок, здоров'я, здібностей, мотивацій осіб, задіяних у суспільному виробництві. Основними інвестиціями в людський капітал прийнято вважати витрати на освіту, охорону здоров'я, мобільність (пошук роботи, зокрема через міграцію). Зазначено, що домогосподарства, інвестуючи в людський капітал, виконують низку важливих функцій – відновлювану (репродуктивну, відтворення і збереження здоров'я), економічну, соціальну. Інвестування домогосподарств у людський капітал здійснюється у формі затрат коштів та часу.

Запропоновано оцінювати характер інвестиційної активності домогосподарств на основі показників здійснюваних ними витрат. У структурі цих витрат відображаються підходи домогосподарств до інвестування формування та розвитку людського капіталу. Однак до інвестицій не слід відносити витрати на фізіологічні потреби, які лише підтримують працездатність людини. Наприклад, інвестиціями не можна вважати ту частину витрат на харчування, яка необхідна для підтримання життєдіяльності особи.

Для аналізу витрат домогосподарств використані дані статистичного обстеження, здійсненого Державною службою статистики України. Встановлена консервативність поведінки домогосподарств при здійсненні витрат, що можуть розглядатися як інвестиції в людський капітал. Показана тісна пряма залежність між обсягом цих витрат та рівнем доходів домогосподарств.

Невисокий рівень доходів переважної більшості домогосподарств України обмежує їхні інвестиційні можливості. Інвестування в людський капітал може бути удосконалене через оптимізацію джерел і напрямів інвестування. Додаткові можливості відкриваються в рамках інвестиційного партнерства домогосподарств, суб'єктів бізнесу, органів державної влади та місцевого самоврядування в рамках реалізації цільових програм у сфері освіти, охорони здоров'я, розвитку соціальної інфраструктури.

The paper deals with the content of investments put in human capital by households. Human capital is regarded as a stock of knowledge, qualifications, professional skills, health, abilities, motivations of humans involved into social production. The expenditures on education, health protection, mobility (i.e. search of job especially due to migration) are considered to be the main investments in human capital. It is stated that households when investing in human capital perform a number of important functions such as renovating (i.e. reproduction and maintaining health), economic, social. Investing of households in human capital is done in the form of costs of fund and time.

It is suggested to estimate the type of household investing activity applying the indexes of expenditures. The structure of these expenditures shows the approaches of households to investing, forming and development of human capital. But we should not consider the expenditures on physiological needs that maintain only the human efficiency to investments. E.g. we cannot consider as an investment the part of food expenditures necessary to maintain the vital activity of a person.

To analyze the household expenditures the data of statistical survey conducted by the State Statistical Service of Ukraine have been used. The conservative behavior of households regarding expenditures which are considered as investments in human capital have been stated. The close direct relationship between the amount of these expenditures and the level of household income has been shown.

The low level of income of the majority of Ukrainian households limits their investing capacity. Investing in human capital can be improved due to optimization of sources and directions of investments. Additional opportunities are provided within the framework of investment household partnerships, business entities, bodies of state and local self-governed authorities when implementing target programs in the field of education, health protection, social infrastructure development.

Ключові слова: людський капітал; домогосподарства; інвестиції; витрати домогосподарств; інвестиційне партнерство.

Key words: human capital; households; investments; expenditure of households; investment partnership.

Постановка проблеми. Трансформаційні процеси в економіці на різних її організаційних рівнях відкривають нові можливості для реалізації потенціалу особистості на ринку праці. Реалізація цих можливостей залежить насамперед від самої людини, яка повинна володіти необхідним обсягом загальних і професійних знань, високим рівнем працездатності, бути схильною до мобільності. Набуття відповідних характеристик індивідуумом сучасна економічна теорія розглядає як процес формування людського капіталу – запасу знань, кваліфікації, професійних навичок, здоров'я, здібностей, мотивацій, що цілеспрямовано використовується в суспільному виробництві й забезпечує зростання як особистих доходів безпосереднього його носія (особи), так і прибутку підприємства, національного доходу.

Формування людського капіталу є результатом вкладень в основні складові цього капіталу (знання, здоров'я, професійну кваліфікацію тощо), які направлені на підвищення продуктивності праці осіб – їх носіїв. Ці витрати можна розглядати як інвестиції (капіталовкладення), оскільки вони здійснюються зі сподіваннями на їх покриття збільшенням майбутніх надходжень інвестора [13, с. 628].

Інвестування в людський капітал здійснюється на різних рівнях – сім'ї (домогосподарства), підприємства (організації), регіону, галузі, національному. На першому з цих рівнів формується людський капітал як індивідуальний ресурс, утворений завдяки витратам домогосподарства на розвиток особистості [18, с. 76]. Характеристики цього ресурсу залежать від обсягу, структури, напрямів і способів здійснення відповідних інвестицій. Виняткова цінність індивідуального людського капіталу як чинника економічного зростання обумовлює актуальність дослідження його формування, зокрема й через інвестиції домогосподарств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати ґрунтовних досліджень формування, відтворення й використання в Україні людського капіталу відобразили в опублікованих в останні роки працях О.Б. Бутнік-Сіверський, О.Г. Головніна, О.А. Грیشнова, С.А. Жуков, Д.П. Мельничук, О.М. Носик, М.Г. Олієвська, Є.А. Ревтюк, О.І. Сахненко, Ю.Ю. Точиліна, О.М. Чечель та інші вітчизняні вчені. Ними розкрито сутність людського капіталу як економічного активу, зміст і складові процесу його інвестування.

Дослідники виділяють низку особливостей інвестицій у людський капітал, серед яких – висока їх вигідність порівняно з інвестиціями в інші форми капіталу, наявність тривалого за часом, значного за обсягом та інтегрального за характером економічного і соціального ефекту [2, с. 281; 3, с. 99-100; 12, с. 304; 24, с. 102].

Точиліна Ю.Ю. зазначає, що на формування людського капіталу впливають багатосторонні чинники, чимало яких стосуються особливостей розвитку сім'ї (освіта батьків, соціальне положення, культурні, ідеологічні) [23, с. 10]. Учені підкреслюють виняткову важливість сім'ї у відтворенні людини [17, с. 173], процесі нагромадження й удосконалення людського капіталу [14, с. 314; 19, с. 128], розглядають домогосподарства як первинний рівень [6, с. 197], основний елемент (учасник) [20, с. 105; 25, с. 204] системи створення і накопичення людського капіталу.

Автори називають проблеми в інвестуванні людського капіталу домогосподарствами України, пов'язуючи їх насамперед з фінансовою неспроможністю останніх [6, с. 269; 11, с. 125; 14, с. 449; 25, с. 207]. Носик О.М., проаналізувавши відповідні видатки, дійшла висновку, що домогосподарствам України як інвесторам у людський капітал характерний низький рівень інвестиційної активності [17, с. 287]. Дослідники зазначають, що формуванню людського капіталу перешкоджає низький рівень життя та охорони здоров'я, відсутність зв'язку між якістю робочої сили та оплатою праці, невідповідність кількісних показників освіченості населення якісним, повільні темпи адаптації ринку праці до змін економічної кон'юнктури тощо [9, с. 108].

Учені розглядають заходи, які потрібно здійснювати з боку держави для забезпечення розвитку людського капіталу, у тому числі й на рівні домогосподарств. Вони стосуються диверсифікації джерел фінансування, удосконалення функціонування інституційної бази розвитку людського капіталу [24, с. 105], зокрема через вдосконалення системи оподаткування доходів населення, підвищення фінансової грамотності членів домогосподарства [25, с. 208], відновлення масштабної професійно-кваліфікаційної орієнтації населення за допомогою більш досконалих методів інформування та пропаганди [19, с. 128] та ін.

Водночас не всі теоретичні і прикладні аспекти здійснення домогосподарствами інвестицій у людський капітал є з'ясованими на достатньому рівні. Це вимагає продовження відповідних досліджень.

Мета статті. Метою статті є встановлення особливостей інвестування домогосподарствами України формування та розвитку людського капіталу, оцінка рівня відповідних витрат за окремими їх напрямками.

Виклад основного матеріалу. Згідно з трактуванням Державної служби статистики України, домогосподарство – це сукупність осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життя, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують та витрачають кошти [5, с. 417]. Отже, домогосподарства є суб'єктами економічних відносин, які, отримуючи певні доходи, мають змогу здійснювати за їх рахунок витрати, що підпадають під визначення інвестицій. Вкладення домогосподарств у людський капітал є основним видом їх інвестиційної діяльності.

Слід зазначити, що в сучасних економічних умовах поняття «домогосподарство» і «сім'я» є дуже близькими (частка домогосподарств, у складі яких є особи, не пов'язані родинними стосунками, складає всього 0,15% від загальної кількості домогосподарств), а саме домогосподарство може складатися з однієї особи [5, с. 417]. Тому витрати, здійснювані окремим індивідом чи з сімейного бюджету на освіту, професійну підготовку, пов'язані з охороною здоров'я, вихованням дітей і т.п., цілком підпадають під визначення інвестицій домогосподарств у людський капітал.

Домогосподарства, інвестуючи в людський капітал, виконують низку важливих функцій, серед яких можна виділити основні, що конкретизуються в похідних. До основних функцій слід віднести:

- відновлювану, яку О. Г. Головніна вважає цільовою [6, с. 213]. Похідними від неї є репродуктивна функція (народження дітей як носіїв людського капіталу) та функція відтворення і збереження здоров'я – фізичного і психологічного;

- економічну, пов'язану з акумулюванням доходів, що формують ресурси домогосподарства, та розподілом останніх. У процесі розподілу ресурсів домогосподарства виділяють засоби на прямі інвестиції в людський капітал та на доповнюючі їх видатки;

- соціальну, в рамках якої відбувається виховання особистості, її соціалізація, формується система мотивацій до саморозвитку. Основною похідною функцією в рамках соціальної є освітня, яка передбачає здобуття людиною загальних і професійних знань.

Інвестування домогосподарств у людський капітал здійснюється не лише в грошовій (матеріальній) формі. Не менш важливими є затрати часу, що здійснюються членами домогосподарства – на виховання дітей, здобуття власної освіти, підтримання здоров'я тощо. З витратами неоплачуваного часу в працездатному віці (на освіту, виховання дітей та ін.) пов'язані так звані «втрачені заробітки», які кількісно можна оцінити доходами, що їх могла б отримати людина на певному місці роботи. Виконання низки функцій домогосподарств пов'язано і з витратами вільного часу – важливого блага, втрата якого супроводжується стресами, перевтомою. З іншого боку, не лише в грошовій формі вимірюються й вигоди від інвестування в людський капітал. Окрім зростання особистого доходу від інвестицій виражається й у духовному задоволенні, яке робить сприйняття життя багатшим і глибшим [21, с. 346].

Ідентифікація та оцінка інвестиційних витрат, як матеріальних, так і, особливо, нематеріальних, є доволі складним завданням. Оперуючи економічними категоріями, простіше виміряти матеріальні ресурси домогосподарств, які формують джерела інвестицій. Зокрема, О. Г. Головніна визначає середньомісячний людський капітал з розрахунку на одне домогосподарство, ототожнюючи його із середньомісячними загальними доходами та сукупними ресурсами домогосподарств [6, с. 215]. Досліджуючи рівень відповідних показників, можна зробити певні висновки про інвестиційні можливості домогосподарств.

Однак інвестиціями в людський капітал є далеко не всі фізіологічні витрати домогосподарств. Вважаємо, до них не слід відносити поточні витрати, які лише підтримують працездатність, продуктивні якості людини на певному рівні. Натомість інвестиціями в людський капітал є витрати, що спрямовані на зростання продуктивних характеристик людини, підвищення ефективності їх використання [3, с. 98; 7, с. 27; 13, с. 628; 19, с. 125]. Тому поточні витрати на харчування, які складають понад 40% грошових витрат домогосподарств, не можуть бути в повному обсязі віднесені до інвестицій у людський капітал. До таких інвестицій може бути віднесена певна частина таких витрат у разі, коли домогосподарство цілеспрямовано здійснює видатки на якісне збалансоване харчування з метою поліпшення здоров'я його членів.

Основними інвестиціями в людський капітал прийнято вважати: витрати на освіту (загальну й спеціальну, формальну та неформальну, включаючи самоосвіту, підвищення кваліфікації); витрати на охорону здоров'я, що складаються з видатків на медичне обслуговування, профілактику захворювань, дієтичне харчування; витрати на мобільність, пов'язані з пошуком кращого місця роботи, зокрема на міграцію, пошук інформації. Деякі автори пропонують окремо виділяти витрати на культурний розвиток та дозвілля [4, с. 41; 22], житлове забезпечення [9, с. 107], інші вважають за можливе віднести їх до складу трьох виділених основних видів інвестицій.

Класифікація та деталізація витрат, що можуть бути віднесені до інвестицій домогосподарств у людський капітал, має важливе значення для з'ясування їх суті та змісту. На практиці для ідентифікації таких витрат можуть бути використані дані здійснюваного Державною службою статистики України обстеження домогосподарств. Підходи домогосподарств до інвестування формування та розвитку людського капіталу відображаються у структурі здійснюваних ними витрат (табл. 1).

Таблиця 1.

Частка грошових витрат домогосподарств України, пов'язаних з інвестиціями в людський капітал, у загальних їх грошових витратах, %

Призначення витрат	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.
Освіта	1,1	1,2	1,1	1,2	0,9
Охорона здоров'я	4,6	4,2	4,3	4,3	4,5
у т. ч. товари	2,7	2,4	2,5	2,3	2,7
послуги	1,9	1,8	1,8	2,0	1,8
Відпочинок та культура	1,6	1,8	1,9	1,8	1,6
у т. ч. товари	0,9	0,9	0,9	0,8	0,9
послуги	0,7	0,9	1,0	1,0	0,7
Витрати на оплату путівок на бази відпочинку тощо	0,1	0,2	0,2	0,2	0,1
Витрати на продукти харчування та безалкогольні напої	47,8	46,4	45,3	43,1	44,3

Джерело: розраховано за даними статистичних збірників «Витрати і ресурси домогосподарств України» за відповідні роки

Витрати на освіту можна розглядати як найважливіший вид інвестицій у людський капітал [3, с. 99; 10, с. 78; 21]. Основний їх обсяг припадає на державу. Витрати ж домогосподарств у відповідній сфері є відносно невеликими, складаючи близько 1 % їхніх загальних грошових витрат. Очевидно, відповідні видатки помітно варіюють залежно від кількості дітей шкільного віку у сім'ї, форми та місця навчання членів домогосподарств.

Практика свідчить, що в Україні державних видатків на систему охорони здоров'я недостатньо для задоволення існуючих потреб, і при виникненні відповідних проблем сім'ям доводиться нести значні витрати. Частка витрат на охорону здоров'я в загальних грошових витратах домогосподарств суттєво не змінилася навіть у 2020 році, в період пандемії COVID-19. Більшість витрат домогосподарств на охорону здоров'я припадає на придбання медикаментів. Населення не приділяє достатньої уваги піклуванню про власне здоров'я, профілактиці захворювань, якісному відпочинку. Значною мірою така ситуація зумовлена низькими доходами домогосподарств, але справедливим є й твердження авторів, які зазначають, що «традиційна ментальність українців здебільшого, на жаль, не передбачає формування сумлінного ставлення до власного здоров'я та ведення здорового способу життя» [7, с. 159]

Гостроту проблеми низького рівня доходів домогосподарств ілюструє украї висока частка витрат на харчування в загальних грошових витратах більшості українських сімей. Навіть у квінтільній (20%) групі домогосподарств з найвищими доходами частка відповідних витрат у 2020 році становила 37,5%. У першій квінтільній групі домогосподарств (найбідніших) цей показник сягав 53,2%. Детальніша інформація про залежність рівня інвестицій у людський капітал від доходів домогосподарств наведена в табл. 2.

Таблиця 2.
Грошові витрати домогосподарств України, пов'язані з інвестиціями в людський капітал,
у середньому за місяць на одну умовну особу, грн

Призначення витрат	Квінтільна (20%) група господарств за рівнем середньодушових еквівалентних загальних доходів					Всі домогосподарства
	1	2	3	4	5	
Освіта	14,86	28,99	40,88	43,06	74,35	39,82
Охорона здоров'я	117,96	154,95	188,54	214,48	281,66	190,04
у т. ч. товари	86,83	106,12	114,15	125,45	140,80	114,33
послуги	31,13	48,83	74,39	89,03	140,86	75,71
Відпочинок та культура	23,87	34,45	48,83	75,11	170,35	68,43
у т. ч. товари	14,85	23,16	29,59	49,00	88,08	39,96
послуги	9,02	11,29	19,24	26,11	82,27	28,47
Витрати на оплату путівок на бази відпочинку тощо	0,16	2,85	2,32	2,74	11,52	3,75
Витрати на продукти харчування та безалкогольні напої	1429,56	1640,02	1761,92	2005,76	2588,07	1872,81
Загальні грошові витрати домогосподарств	2689,54	3353,63	3790,88	4894,07	6908,84	4230,39

Джерело: розраховано за даними [5]

Пряма залежність між зазначеними ознаками дуже виразно проявляється за всіма видами витрат, що можуть розглядатися як інвестиції домогосподарств у людський капітал. Особливо помітна вона стосовно витрат на відпочинок. Натомість найменшою диференціація показників у розрізі квінтільних груп домогосподарств є у витратах на охорону здоров'я та на харчування, що пов'язано з певною незамінністю відповідних видатків.

Як зазначали, до інвестицій домогосподарств у людський капітал не слід відносити ту частину витрат на харчування, яка необхідна для підтримання життєдіяльності особи. Для оцінки інвестиційних можливостей і поведінки домогосподарств у цій сфері пропонуємо порівнювати витрати домогосподарств на харчування з вартістю мінімального продуктового кошика для працездатної особи (табл. 3). Оскільки значна частка окремих видів продовольства виробляється в особистих підсобних господарствах, доцільно враховувати не грошові, а сукупні витрати домогосподарств на харчування.

Таблиця 3.
Рівень та витрати на харчування населення України*

Показник	2018 р.	2019 р.	2020 р.
Споживання у відсотках до рекомендованих норм** : м'яса і м'ясопродуктів	63,6	64,6	64,8
молока і молочних продуктів	52,0	52,8	53,1
плодів, ягід та винограду	64,2	65,2	62,8
Середня за рік вартість мінімального продуктового кошика для працездатної особи, грн у місяць	1592	1767	1837
Сукупні витрати домогосподарств на харчування, у середньому за місяць на одну умовну особу, грн	1946	2219	2229
у % до вартості мінімального продовольчого кошика	122,2	125,6	121,3

** Джерело: розраховано за даними [1; 16] і статистичних збірників «Витрати і ресурси домогосподарств України» за відповідні роки.*

*** Згідно з «Орієнтовним набором продовольчої сировини і харчових продуктів забезпечення у середньому на душу населення України на 2005-2015 роки»: м'ясо і м'ясопродукти – 83 кг на одну особу в рік, молоко і молокопродукти – 380 кг, плоди, ягоди і виноград – 90 кг.*

Упродовж останніх років середньомісячні сукупні витрати домогосподарств на харчування з розрахунку на одну умовну особу перевищували вартість мінімального продуктового кошика для працездатної особи за місяць всього на чверть. Різницю між цими показниками можна розглядати як обсяг інвестиції домогосподарств у людський капітал. Зважаючи на низький рівень споживання відносно рекомендованих норм таких цінних видів продовольства, як м'ясні та молочні продукти, багаті вітамінами фрукти і ягоди, доходимо висновку, що зусилля більшості домогосподарств України із забезпечення здоров'я своїх членів через якісне харчування є доволі скромними. Слід також зазначити, що в динаміці суттєвих змін до поліпшення ситуації не спостерігається.

Серед різних видів міграції особливий вплив на формування людського капіталу в Україні відіграє трудова, пов'язана з заробітками за кордоном. За даними соціологічного моніторингу, проведеного Інститутом соціології НАНУ, у 2018 році у чверті українських сімей в когось із їхніх членів був досвід тимчасової роботи за кордоном [15, с. 8]. Очевидно, значимими є й інвестиції домогосподарств в організацію трудової міграції, які, як відомо, характеризуються швидкою й вагомою віддачею: за даними Національного Банку України, обсяг приватних грошових переказів в Україну, пов'язаних з тимчасовою або постійною міграцією населення, у 2020 році становив 12,0 млрд. доларів США [8].

Перспективи збільшення обсягу інвестицій домогосподарств України у людський капітал залежать насамперед від зростання їхніх доходів. Водночас можна вести мову про оптимізацію структури відповідних витрат, стимульованої з боку держави діями, що спрямовані на диверсифікацію джерел фінансування. Мова йде про розвиток системи добровільного медичного страхування, формування на сімейному рівні фондів на дошкільне виховання і здобуття освіти. Недостатньо дієвою залишається в Україні реалізація програм з пропаганди здорового способу життя.

Окрім домогосподарств інвесторами в людський капітал виступають підприємства й організації, держава, органи місцевого самоврядування. Здійснення в Україні адміністративної реформи, розвиток соціальної відповідальності бізнесу розширюють перспективи консолідації зусиль фізичних і юридичних осіб для спільного фінансування програм, спрямованих на відтворення та накопичення різних складових людського капіталу.

Висновки. Домогосподарства виступають одним із основних інвесторів людського капіталу. Вони забезпечують накопичення цього цінного ресурсу через формування у членів домогосподарств основ соціальної поведінки, здобуття ними загальної й професійної освіти, підтримку працездатності на основі вкладень у власне здоров'я та відпочинок, розвиток трудової мобільності. Домогосподарства здійснюють інвестиції в людський капітал у грошовій формі, обсяг яких з більшою чи меншою точністю може бути встановлений за допомогою різних методик їх оцінки, та у формі витрат часу. Ефективність інвестицій значною мірою залежить від організації відповідної діяльності, зокрема її спланованості й достатності фінансового забезпечення, участі домогосподарств у цільових програмах, що реалізуються на різних рівнях.

Аналіз витратків домогосподарств підводить до висновку, що їхня поведінка як інвесторів у людський капітал є доволі консервативною. Значна частка витрат домогосподарств, які за призначенням можна розглядати як інвестиції в людський капітал, насправді не є такими, оскільки направлені на покриття поточних фізіологічних потреб (харчування в межах мінімального продуктового набору, лікування). Обсяг інвестицій обмежується низьким рівнем доходів більшості домогосподарств України, значну частку яких ті змушені спрямовувати на харчування, що далеко не завжди є повноцінним і збалансованим.

Тісний зв'язок між обсягом і структурою інвестицій домогосподарств у людський капітал та рівнем їх доходів свідчить, що без підвищення останніх не слід очікувати на суттєві позитивні зрушення у формуванні людського капіталу на індивідуальному рівні. Водночас і за існуючих фінансових ресурсів можна вести мову про оптимізацію джерел та напрямів інвестування. Додаткові можливості відкриваються в рамках інвестиційного партнерства домогосподарств, суб'єктів бізнесу, органів державної влади та місцевого самоврядування з реалізації програм у сфері освіти, охорони здоров'я, розвитку соціальної інфраструктури тощо.

Список літератури.

1. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України: статистичний збірник. Державна служба статистики України, 2021 [веб-сайт]. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/07/Zb_Bsph_2020.pdf (дата звернення 10.08.2021).

2. Барчук В.П. Інвестиції як передумова ефективності людського капіталу. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2014. Вип. 10(2). С. 279–286.

3. Біліченко О.С. Інвестиції в людський капітал. *Вісник ХНАУ. Серія: Економічні науки*. 2015. № 1. С. 97–102.

4. Бутнік-Сіверський О.Б., Орлюк О.П., Падучак Б.М., Шульпін І.Л. Оцінка людських ресурсів, людського потенціалу та людського капіталу (методико-правовий аспект з урахуванням зарубіжного досвіду) : монографія Київ : Інтерсервіс, 2014. 157 с.

5. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2020 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України) : статистичний збірник. Державна служба статистики України, 2021 [веб-сайт]. Київ, 2021. Ч. 1. 449 с. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/06/vrd_20_ue.pdf (дата звернення: 20.08.2021).

6. Головніна О.Г. Управління людським капіталом: теорія, методологія, практика : монографія. Київ : СІК ГРУП УКРАЇНА, 2019. 476 с.

7. Грішнова О.А., Дорош О.В., Шурпа С.Я. Інвестування в людський капітал у системі чинників забезпечення гідної праці : монографія / за ред. О.А. Грішнкової. Київ : КНЕУ, 2015. 222 с.

8. Грошові перекази в Україну. Національний банк України, 2021. URL: https://bank.gov.ua/files/ES/Perekaz_y.pdf (дата звернення: 26.08.2021).

9. Жуков С.А., Зеліч В.В., Сойма С.Ю. Людський капітал в економічній системі сучасного суспільства: механізм формування, інвестиції та перспективи розвитку в Україні. *Вісник економічної науки України*. 2019. № 2. С. 105-109.
10. Ільїна А.О. Вплив інвестицій у людський капітал на економічний і соціальний розвиток країни. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2019. № 3. С. 72-80.
11. Коденська М.Ю., Нестерчук Ю.О., Соколюк С.Ю., Соколюк К.Ю. Людський капітал в системі соціально-економічних відносин : монографія Умань : Видавець «Сочінський М. М.», 2017. 172 с.
12. Лисак В.Ю., Семендяк В.М. Сутність інвестицій та особливості інвестування в людський капітал. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки*. 2018. Вип. 13. С. 298–305.
13. Макконнел К.Р., Брю С.Л. Экономикс : принципы, проблемы и политика. Пер. с 13-го англ. изд. Москва : ИНФРА-М, 1999. 974 с.
14. Мельничук Д.П. Людський капітал: пріоритети модернізації суспільства у контексті поліпшення якості життя населення : монографія. Житомир : Полісся, 2015. 564 с.
15. Міграція в Україні: цифри і факти. Міжнародна організація з міграції, 2019. 17 с. URL: https://iom.org.ua/sites/default/files/iom-ukraine_facts-ukr_2019.pdf (дата звернення: 15.08.2021).
16. Мінімальний продуктовий кошик. Економічний дискусійний клуб, 2021 [веб-сайт]. URL: <http://edclub.com.ua/tegy/minimalnyu-produktovyy-koshyk> (дата звернення: 20.08.2021).
17. Носик О.М. Людський капітал інноваційного розвитку: економічні основи відтворення : монографія. Харків : Точка. 2016. 489 с.
18. Олієвська М.Г. Джерела фінансування людського капіталу в Україні. *Економічний часопис-XXI*. 2014. № 7-8(1). С. 69-72.
19. Павлюк Т.І. Людський капітал: інвестиції та особливості його формування в Україні. *Інноваційна економіка*. 2016. № 9-10. С. 125-130.
20. Ревтюк Є.А. Концептуальні основи управління людським капіталом підприємств : монографія. Івано-Франківськ : Сімік, 2015. 246 с.
21. Сафонова В.Є. Інвестиції в освітній ресурс як найважливіша складова інвестицій в людський капітал. *Університетські наукові записки*. 2010. № 2. С. 344-353.
22. Сахненко О.І. Основні види інвестицій в людський капітал. *Ефективна економіка*. 2015. № 10. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2015/97.pdf (дата звернення: 10.08.2021).
23. Точиліна Ю.Ю. Структура людського капіталу та особливості його формування. *Економічний простір*. 2020. № 160. С. 7–11.
24. Чечель О.М. Державна політика сприяння розвитку інвестицій у людський капітал. *Інвестиції: практика та досвід*. 2011. № 16. С. 102-105.
25. Sirenko K.Y., Chepurda G.M., Bezugliy I.V. Economic sufficiency household as the foundation of human capital. *Scientific bulletin of Polissia*. 2018. № 2(1). P. 203-209.

References.

1. State Statistics Service of Ukraine (2021), “Balances and consumption of the main food products by the population of Ukraine: Statistical yearbook”, available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/07/Zb_Bsph_2020.pdf (Accessed 10 Aug 2021).
2. Barchuk, V. P. (2014), “Investments as a prerequisite for the effectiveness of human capital”, *The actual problems of regional economy development*, vol. 10(2), pp. 279–286.
3. Bilichenko, O.S. (2015), “Investment in human capital”, *Visnyk KhNAU. Seriya: Ekonomichni nauky*, vol. 1, pp. 97–102.
4. Butnik-Siverskyi, O.B., Orliuk, O.P., Paduchak, B.M. and Shulpin, I.L. (2014), *Otsinka liudskyykh resursiv, liudskoho potentsialu ta liudskoho kapitalu (metodyko-pravovyi aspekt z urakhuvanniam zarubizhnoho dosvidu)* [Assessment of human resources, human potential and human capital (methodological and legal aspect based on foreign experience)], Interservis, Kyiv, Ukraine.
5. State Statistics Service of Ukraine (2021), “Expenditure and resources of households of Ukraine in 2020 year (according to sample survey results of living conditions of households in Ukraine): Statistical yearbook”, available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/06/vrd_20_ue.pdf (Accessed 20 Aug 2021).
6. Holovnina, O.H. (2019), *Upravlinnia liudskym kapitalom: teoriia, metodolohiia, praktyka* [Human capital management: theory, methodology, practice], SIK HRUP UKRAINA, Kyiv, Ukraine.
7. Hrishnova, O.A., Dorosh, O.V. and Shurpa, S.Ia. (2015), *Investuvannia v liudskyy kapital u systemi chynnykiv zabezpechennia hidnoi pratsi* [Investing in human capital in the system of factors to ensure decent work], KNEU, Kyiv, Ukraine.
8. National Bank of Ukraine (2021), “Money transfers to Ukraine”, available at: https://bank.gov.ua/files/ES/Perekaz_y.pdf (Accessed 26 Aug 2021).
9. Zhukov, S.A., Zelich, V.V. and Soima, S.Iu. (2019), “Human capital in the economic system of modern society: the mechanism of formation, investment and development prospects in Ukraine”, *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, vol. 2, pp. 105–109.

10. Ilyina, A.O. (2019), "The impact of investments in human capital on the economic and social development of the country", *Naukovyi pohliad: ekonomika ta upravlinnia*, vol. 3, pp. 72–80.
11. Kodenska, M.Iu., Nesterchuk, Yu.O., Sokoliuk, S.Iu. and Sokoliuk, K.Iu. (2017), *Liudskiy kapital v systemi sotsialno-ekonomichnykh vidnosyn* [Human capital in the system of socio-economic relations], Vydavets «Sochinskyi M. M.» Uman, Ukraine.
12. Lysak, V.Iu. and Semendiak, V.M. (2018), "The essence of investment and features of investing in human capital", *Herald Kamianets-Podilsky national Ivan Ohienko university. Economic sciences*, vol. 13, pp. 298–305.
13. McConnell, K.R. and Brye, S.L. (1999), *Ekonomyks : printsipy, problemy i politika* [Economics: principles, problems and policies], INFRA-M, Moscow, Russia.
14. Melnychuk, D.P. (2015), *Liudskiy kapital: priorytety modernizatsii suspilstva u konteksti polipshennia yakosti zhyttia naseleennia* [Human capital: priorities for modernization of society in the context of improving the quality of population life], Polissia, Zhytomyr, Ukraine.
15. International Organization for Migration (2019), *Mihratsiia v Ukraini: tsyfry i fakty* [Migration in Ukraine: figures and facts], available at: https://iom.org.ua/sites/default/files/iom-ukraine_facts-ukr_2019.pdf (Accessed 15 Aug 2021).
16. Ekonomichnyi dyskusiinyi klub (2021), "Minimum grocery basket", available at: <http://edclub.com.ua/tegy/minimalnyy-produktovyy-koshyk> (Accessed 20 Aug 2021).
17. Nosyk, O.M. (2016), *Liudskiy kapital innovatsiinoho rozvytku: ekonomichni osnovy vidtvorennia* [Human capital of innovative development: economic bases of reproduction], Tochka, Kharkiv, Ukraine.
18. Oliivska, M.H. (2014), "Sources of human capital financing in Ukraine", *Economic annals-XXI*, vol. 7-8 (1), pp. 69–72.
19. Pavliuk, T.I. (2016), "Human capital: investment and features of its formation in Ukraine", *Innovatsiina ekonomika*, vol. 9–10, pp. 125–130.
20. Revtiuk, Ye.A. (2015), *Kontseptualni osnovy upravlinnia liudskym kapitalom pidpriumstv* [Conceptual bases of management of enterprises human capital], Simyk, Ivano-Frankivsk, Ukraine.
21. Safonova, V.Ie. (2010), "Investment in educational resources as the most important component of investment in human capital", *Universytetski naukovy zapysky*, vol. 2, pp. 344–353.
22. Sakhnenko, O.I. (2015), "The main types of investment in human capital", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 10, available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2015/97.pdf (Accessed 10 Aug 2021).
23. Tochylyna Yu.Iu. (2020), "Structure of human capital and features of its formation", *Ekonomichnyi prostir*, vol. 160, pp. 7–11.
24. Chechel, O.M. (2011), "State policy to promote investment in human capital", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 16, pp. 102–105.
25. Sirenko, K.Y., Chepurda, G.M. and Bezugliy I.V. (2018), "Economic sufficiency household as the foundation of human capital", *Scientific bulletin of Polissia*, vol. 2(1), pp. 203–209.

Стаття надійшла до редакції 07.09.2021 р.